

O edukację przeciwko przemocy

For education against violence

*Edukacja antydyskryminacyjna i antyprzemocowa w szkołach
powinny być filarem systemu przeciwdziałania przemocy*

Amnesty International

Słowa kluczowe: przemoc domowa, ofiara, edukacja antyprzemocowa.

Key words: domestic violence, victim, anti-violence education.

Abstract. Violence against women is a violation of their dignity, freedom, personal rights and fundamental rights – the right to life and health. However, not only many women do have no courage to oppose a perpetrator but also do not consider themselves a victim of domestic violence. They live in a difficult, traumatic situation, which they consider to be the norm. Rooted gender stereotypes limit the ability of women to stand up to the perpetrator. That is why anti-discrimination education and shaping pro-active social attitudes are important. As long as violence in a family is treated as a private matter for its members, the situation of women will not change. There cannot be any tolerance for domestic violence in society. The paper presents selected aspects from the research on the situation of women experiencing domestic violence. They draw attention to the need for broad social education strengthening the sense of sensitivity to domestic violence. Actions focused only on criminal consequences of the perpetrator will not significantly contribute to the reduction of the occurrence of acts of domestic violence.

Wprowadzenie. Przemoc wobec kobiet jest naruszeniem ich godności, wolności, dóbr osobistych i podstawowych praw – prawa do życia i zdrowia. Jednak wiele kobiet doświadczających przemocy domowej nie tylko nie ma odwagi sprzeciwić się oprawcy, ale również nie uważa siebie za ofiarę przemocy. Żyją w trudnej, traumatycznej sytuacji, którą traktują jako normę. Zakorzenione stereotypy związane z płcią utrudniają kobietom przeciwstawianie się agresorom. Dlatego konieczne są działania reedukujące społeczeństwo, niezbędna jest edukacja antydyskryminacyjna kształtująca proaktywne wobec przemocy postawy społeczne.

Amnesty International opublikowała raport *Polska wolna od przemocy wobec kobiet. Wybrane problemy dotyczące wdrożenia konwencji o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*, prezentujący główne problemy z wdrożeniem w Polsce Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. W raporcie tym czytamy, że w systemie przeciwdziałania przemocy **brakuje stosownej edukacji**. Skuteczne zwalczanie

przemocy jest utrudnione przez: istniejące stereotypy, obarczanie kobiet winą i odpowiedzialnością oraz założenie, że przemoc jest prywatną sprawą rodziny. Czynniki te ograniczają kobietom możliwość uzyskania wsparcia, potęgują ich samotność, obciążają odpowiedzialnością, zdejmując odpowiedzialność ze sprawców. W rekomendacjach podsumowujących wyniki raportu wskazano na konieczność:

- zapewnienia szkoleń dla przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości w celu uwrażliwienia na potrzeby ofiar przemocy i zapewnienia właściwego stosowania prawa;
- wzmocnienia systemu szkoleń dla osób zajmujących się przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie i wsparciem ofiar;
- zapewnienia szeroko dostępnych działań edukacyjnych wdrażających podejście stawiające na pierwszym miejscu bezpieczeństwo osób doświadczających przemocy;
- przywrócenia edukacji antydyskryminacyjnej w szkołach, ze szczególnym naciskiem na zwalczanie szkodliwych stereotypów płciowych i przemocy ze względu na płć (w tym ekonomicznej).

Potrzebę podejmowania działań edukacyjnych dostrzega się również wśród kobiet, bowiem wiele z nich nie tylko nie ma odwagi sprzeciwić się oprawcy, ale nie uważa siebie za ofiarę przemocy domowej. S. Kluczyńska (2000) podaje: wydaje się oczywiste, że kobieta bita zdaje sobie sprawę, że jest ofiarą przemocy, jednak nie zawsze tak jest. Kobiety uruchamiające „mechanizm zaprzeczania” to dość powszechne zjawisko. Nie odnoszą do siebie określenia „ofiara przemocy”. Mogą mieć przyjaciółki bite i dręczone przez mężów. Zdają sobie sprawę, że tamte kobiety są ofiarami. Ale siebie tak nie postrzegają pomimo powtarzających się brutalnych aktów.

Czym jest przemoc domowa. Ofiarą przemocy w rodzinie może być każdy, w szczególności dzieci, osoby starsze, niepełnosprawni, współmałżonkowie i partnerzy w związkach. Z danych KGP (Przemoc w rodzinie, <http://statystyka.policja.pl>, dostęp: 18.05.2018) wynika, że najczęściej ta sytuacja dotyczy kobiet. W 2017 roku liczba ofiar przemocy w rodzinie wyniosła 92 529 osób, z czego ponad 73% stanowiły kobiety.

Przemoc domowa może przybierać różne formy: **przemocy fizycznej** (naruszenie netykalności fizycznej), **psychicznej** (naruszenie godności osobistej), **seksualnej** (naruszenie intymności), **ekonomicznej** (naruszenie własności) czy **zaniedbania** (naruszenie obowiązku do opieki ze strony osób bliskich) (R. M. Ilnicka i J. Cichla, 2009, s. 109). Bardzo często różne formy przemocy występują łącznie.

Ze względu stan emocjonalny sprawcy przemocy wyróżnić możemy przemoc: **gorącą** (furia, która rodzi się z frustracji i niemocy, uczucia gniewu i wściekłości), **chłodną** (przeważnie dokonywana z premedytacją, w określonym celu, rozwija się zazwyczaj na gruncie autorytarnych modeli współżycia między ludźmi i kierowania nimi), **strukturalną** (wywierana przez niesprawiedliwe struktury społeczne, jeżeli istnieje prawne i moralne zezwolenie na przemoc, człowiek wyzbywa się wówczas hamulców i przemoc staje się jego podstawowym narzędziem w dążeniu do celu) (J. Mellibruda, 2009, s. 13–18, K. Michalska i D. Jaszczak-Kuźmińska, 2014, s. 10, J. Mazur, 2002, s. 55–58).

Przemoc w rodzinie najczęściej nie jest jednorazowym zdarzeniem, powtarza się w charakterystycznym schemacie. Jest to cykl przemocy składający się z trzech następujących po sobie faz: **faza narastania napięcia** (sprawca jest napięty, agresywny i poirytowany, często wszczyna awantury, poniża partnerkę, prowokuje kłótnie. Kobieta stara się panować nad sytuacją, odczuwa dolegliwości fizyczne oraz silny niepokój, apatię, traci energię do życia lub staje się nerwowa i niespokojna); **faza ostrej przemocy** (partner staje się agresywny i gwałtowny, oprócz pobicia rozładowaniem napięcia mogą być: raniące wypowiedzi, wyzwiska, napad pijaństwa, niszczenie wspólnego dobytku, hazard, milczenie całymi dniami, zdrada małżeńska, przymus lub odrzucenie seksualne, porzucenie pracy, publiczne ośmieszanie kobiety, groźby użycia przemocy fizycznej, zabrania dzieci, maltretowanie psychiczne. Kobieta jest przerażona i bezsilna); **faza miodowego miesiąca** (sprawca wie, że posunął się za daleko i przechodzi do manipulacji uczuciowej. Szczerze żałuje tego, co zrobił. Prosi o wybaczenie, przeprasza, okazuje skruchę, płacze, obiecuje, że to się nigdy nie powtórzy, przekonuje, że to był wyjątkowy, jednorazowy incydent, okazuje ciepło i miłość, przynosi kwiaty, prezenty. Zachowuje się, jakby się nic nie stało). Faza miodowego miesiąca przemija i zaczyna się kolejny cykl, w którym przemoc jest zazwyczaj gwałtowniejsza (J. Mellibruda, 2009, s. 25; K. Michalska, D. Jaszczak-Kuźmińska, 2014, s. 29; C. Barea, 2010, s. 61; J. Różyńska i inni, 2013, s. 39–40). Cykle mogą trwać przez wiele lat. Jednak z upływem czasu fazy miodowego miesiąca skracają się, a wydłużają się i są bardziej dramatyczne fazy narastania napięcia i gwałtownej przemocy. Po pewnym czasie pozostają tylko dwie fazy, bo faza miodowego miesiąca zanika całkowicie (Zespół Stowarzyszenia Niebieska Linia (2012) *Cykl przemocy w rodzinie*, w: [dostęp 05 maj 2017], <http://www.niebieskalinia.pl>).

Przemoc domowa jest częściej utożsamiana ze w środowiskiem patologicznym, gdyż towarzyszą jej dodatkowe zjawiska jak uzależnienia czy przestępczość. Jednak do przemocy dochodzi w każdej grupie społecznej. Sprawcami przemocy są również osoby wykształcone i społecznie szanowane. Różnice polegają tylko na sposobie przejawiania przemocy, a nie jej natężeniu (I. Pospiszył 1999, s. 22).

Uwarunkowania przemocy domowej a potrzeba edukacji. Analiza uwarunkowań przemocy domowej również wskazuje na konieczność edukacji antyprzemocowej. Przemoc jest przestępstwem, jednak z uwagi na wzorce wyniesione z domu rodzinnego oraz funkcjonujące w opinii publicznej mity i stereotypy, kobiety przyzwalają na stosowanie przemocy w stosunku do siebie i dzieci (L. Lakeman, 2018, A.B. Arredondo-Provecho, G. del Pliego Pilo, C.G. Pino, 2018, s. 349–359). Same również mogą stosować przemoc wobec dzieci, ucząc w ten sposób, że jest to akceptowane społecznie narzędzie służące osiągnięciu celów. Elementami przekazu międzypokoleniowego są (A. Lipowska Teutsch, 1998, s. 14; J. Mazur 2002, s. 87–93, M. Weinzimmer J. M., Bach R., Bhandari S.S., 2013):

- **dominacja jednej płci** – przemoc mężczyzn w stosunku do kobiet jest tolerowana, ponieważ kobiecie przypisano cechy pozwalające ją zmarginalizować i odczłowieczyć;

- **niski status socjoekonomiczny** – zagrożenie utratą pracy, bezrobocie, niskie zarobki to dodatkowy stres prowadzący do odreagowania frustracji przez stosowanie przemocy w stosunku do członków rodziny;
- **izolacja społeczna rodziny** – ograniczone kontakty rodziny z organizacjami, instytucjami, sąsiadami i znajomymi;
- **stres społeczny** – to czynnik korelujący z przemocą, który zwiększa frustrację i może prowadzić do eskalacji agresji.

Uwarunkowania przemocy domowej można opisać na czterech poziomach (B. Szymkiewicz, 2016, s. 37–47):

- **makropoziom** – przekonania społeczne obniżające wartość kobiety, przez stwarzanie warunków finansowej zależności kobiet, podtrzymywanie stereotypów może mieć wpływ na bezkarność mężczyzn w stosowaniu przemocy;
- **mikropoziom** – wpływ grupy społecznej (np. miejsca pracy) na tworzenie sytuacji sprzyjających stosowaniu przemocy wobec kobiet i dzieci. Istnienie norm społecznych dotyczących oczekiwań względem kobiet;
- **ontogenetyczny** – czynniki odnoszące się do historii życia, indywidualne skłonności (predyspozycje) do stosowania przemocy i czerpania z niej satysfakcji (niski poziom umiejętności rodzicielskich, procesy poznawcze, wczesne doświadczenia traumy, emocje, męskie „ja”, depersonalizacja seksu i stymulacja zachowań przemocowych);
- **mezopoziom** – odnosi się do instytucji i organizacji regulujących życie społeczne, mających wpływ na kształtowanie norm i wartości uznawanych społecznie.

Na każdym z opisywanych poziomów edukacja antyprzemocowa jest niezbędna, ponieważ zjawisku przemocy w rodzinie towarzyszy niska wrażliwość społeczna charakteryzująca się obojętnością, milczeniem obserwatorów, niewtrącaniem się, fałszywą lojalnością, odmową poświadczenia w sądzie, udawaniem, niechęcią udzielenia jakiegokolwiek interwencji i pomocy (R. Szczepanik, J. Wawrzyniak, 2008, s. 35).

Edukacja jest również nieodzownym elementem na etapie udzielanego kobietom wsparcia. Obok wsparcia emocjonalnego, rzeczowego i duchowego niezbędne jest **wsparcie informacyjne** – poznawcze, odpowiadające za zrozumienie sensu, przyczyn, sprawstwa wydarzeń stresowych (S. Kawula, 2012, s. 153–154) oraz **wsparcie instrumentalne** – czyli informacje o sposobach postępowania.

Badania własne. Materiał wykorzystany w niniejszym opracowaniu został zebrany w ramach badań nad wsparciem dla kobiet doświadczających przemocy domowej w maju 2017 r. Analizie zostały poddane między innymi czynniki ograniczające korzystanie przez kobiety ze wsparcia udzielanego przez instytucje społeczne. Badania przeprowadzono w Radomiu, na osiedlach socjalnych, w Ośrodku interwencji kryzysowej, w Zespole Interdyscyplinarnej MOPS oraz Zespole pracy socjalnej.

Badania prowadzono metodą sondażową, z zachowaniem procedur zapewniających anonimowość odpowiedzi. Uzupełnieniem badań było zastosowanie metody indywidualnych przypadków. Grupę badawczą stanowiło 40 kobiet w wieku 25–55 lat posiadających dzieci, doświadczających przemocy domowej lub zagrożonych

przemocą, uzależnieniami, wykluczeniem społecznym i marginalizacją, znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej lub materialnej.

Analiza zebranego materiału badawczego pozwoliła zaobserwować, iż kobiety doświadczające przemocy domowej znają instytucje udzielające wsparcia, jednak niechętnie z nich korzystają. Nie proszą o pomoc, bo uważają, że sytuacja przemocy domowej w ich domu tak naprawdę nikogo nie obchodzi lub nie mają odwagi prosić kogokolwiek o wsparcie. Nie czują się bezpiecznie, nie mają zaufania do osób udzielających pomocy. Wśród barier ograniczających korzystanie ze wsparcia społecznego kobiety wymieniają: zależność finansową od sprawcy przemocy, wspólne mieszkanie, strach przed reakcją rodziny, sąsiadów, znajomych, izolowanie ofiary przez sprawcę od rodziny i znajomych, wiarę w to, że sprawca się zmieni. Wiele kobiet nie podejmuje decyzji o rozstaniu, ponieważ czują się odpowiedzialne za przetrwanie małżeństwa. Boją się, że dzieci mogą się wstydzić przed znajomymi, że ich rodzice nie są razem.

W kontekście podnoszonej w opracowaniu problematyki dotyczącej edukacji antyprzemocowej wartość przytoczenia jest jedno z pytań zadane respondentkom w ankiecie *Czy doświadczają panie przemocy domowej?* Wyniki zaprezentowano w poniższej tabeli.

Tabela 1. Czy doświadczają panie przemocy domowej?

Czy doświadczają Panie przemocy domowej?		
Lp.	Warianty odpowiedzi	Odsetek odpowiedzi
1	Tak, ze strony męża	23%
2	Tak, ze strony innych domowników	17%
3	Nie	60%

Źródło: opracowanie własne.

Badania były przeprowadzane wśród kobiet doświadczających bądź zagrożonych przemocą, z rodzin z „niebieską kartą”, objętych postępowaniem sądowym w związku z doświadczaną przemocą. Jednak ponad połowa (60%) kobiet stwierdziła, że nie doświadczają żadnego rodzaju przemocy, jedynie 23% doświadczają przemocy ze strony męża, a 17% ze strony innych domowników. Można zatem przypuszczać, że albo kobiety z jakiegoś powodu nie chcą przyznać się do bycia ofiarą przemocy, albo też sytuacje przemocowe, których doświadczają, nie uważają za przemoc. Niezależnie od tego, z którą z wymienionych sytuacji mamy do czynienia, niezaprzeczalnie świadczy to o potrzebie społecznej edukacji antyprzemocowej. O potrzebie takiej edukacji świadczą również wypowiedzi zebrane podczas licznych spotkań z kobietami. Kilka wybranych wypowiedzi zaprezentowano poniżej:

... w moim domu rodzinnym nigdy nie było przemocy. Zdarzało się, że ojciec wyzywał matkę od niedorajdów, fajtlap, szarpał, kopał, gdy matka nie wykonała jego polecenia...;

... w Ośrodku Trzeźwości Diecezji [...] usłyszałam, że kobieta powinna słuchać męża...;

...do tej pory nie odważyłam się pójść do prawnika zapytać o swoje prawa, bo nie wierzę, że to coś zmieni...;

Gdy poszłam zgłosić znęcanie się męża nad rodziną na policję, a potem do prokuratury sprawa została umorzona z braku wystarczających dowodów. Prokurator uwierzył mężowi, który twierdził, że to żona jest podła, pije, wyzywa i rzucała się do niego do bicia. To on jest ofiarą, bo utrzymuje żonę i dzieci. On jest dobry dla dzieci, chodzi na spacer, kupuje cukierki...;

Zgłosiłam też sprawę do MOPS, gdzie usłyszałam, że przecież mąż jest taki wspałały. Na pewno nie jest zdolny do takich czynów [...]. Więcej nie poszłam do żadnej instytucji prosić o pomoc, uważam, że nie ma sensu, po co...;

Mąż nigdy ręki na mnie nie podniósł [...] dzieci nieraz od ojca dostaną klapsa. Zdarza się, że jak się zdenerwuje to nieraz popchnie i mnie. Dzieci proszą, żebym się rozwiodła. Nie chcą być dalej poniżane. Ja nie mogę tego zrobić, bo to przecież „chłop” i ojciec, przynosi pieniądze do domu [...] Poza tym jak jest trzeźwy to do nikogo się nie rzuca;

...nie wzywałam policji, bo sąsiedzi wzięliby nas „na języki”. Dzieciom, też nie kazałam nikomu mówić, że ojciec pije i że czasem ich szturchnie, to przecież to ojciec i wolno mu;

Nieraz wziął pasa i przyłał. Zdarzało się, że bił dzieci bez opamiętania. Wówczas zabierałam pas. Nieraz przez omyłkę i mnie się oberwało, gdy stanęłam w dzieci obronie. Miał rację chciał dobrze. Siniaki się zagoiły nikt nie widział. Po takim zdarzeniu dzieci nie puszczałam do szkoły [...] po co, żeby ktoś zobaczył siniaki [...] że to ojciec ich zbił. Byłby wielki wstyd. Mamy problemy z chorą córką i dlatego mąż pije i tak się zachowuje. Bardzo jest nerwowy. Martwi się o dzieci, a w pracy koledzy piją więc i on nie może odmówić. Poza tym uważam mąż jest dobrym człowiekiem...;

...w sprawach seksu kobiety zawsze powinny zgadzać się na to, czego chce partner;

...w domu rodzinnym ojciec pił, matkę bił, ale tylko wtedy jak na to zasłużyła...;

Jak męża zabrali na leczenie nie było mi łatwo. Mój ojciec i cała męża rodzina miała do mnie pretensje. Dlaczego go zamknęłam, przecież on taki dobry chłopak, a to, że sobie wypije – to wszyscy piją.

Powyżej zaprezentowane fragmenty wypowiedzi respondentek świadczą o niedostatecznej wiedzy kobiet, co jest przemocą, braku dostatecznej świadomości swoich praw i możliwości ich egzekwowania oraz przyjmowanych postawach kobiet zgodnych z istniejącym stereotypem. Dlatego wśród sformułowanych postulatów z badań są: potrzeba edukowania społecznego, wzmacnianie poczucia wrażliwości społecznej na przejawy przemocy domowej oraz realizowanie treści dotyczących przemocy w rodzinie na wszystkich etapach edukacji – od edukacji podstawowej do edukacji dorosłych.

Zakończenie. Występowanie przemocy w rodzinie i jej wielorakie konsekwencje wskazują na potrzebę przyjmowania przez społeczeństwo proaktywnej postawy wobec przemocy. Tak długo, jak przemocowe zachowania w rodzinie będą traktowane jako prywatne sprawy jej członków, sytuacja kobiet nie ulegnie znaczącej poprawie.

W świadomości społecznej nie może być żadnej tolerancji dla przemocy w rodzinie. Niezbędna jest zmiana postaw społecznych i świadomości społecznej oraz dostęp do informacji o lokalnych zasobach wsparcia jak również o sposobach i możliwościach reagowania na sytuacje przemocy domowej (Z. Rakovec-Felser 2014, s. 62–66, C.M. DeMatteis 2016, s. 267–280). Działania ukierunkowane jedynie na konsekwencje karne wobec sprawcy nie przyczynią się znacząco do istotnego ograniczenia występowania aktów przemocy domowej.

Podejmowane działania powinny przyjmować różne formy m.in.: kampanie społeczne, projekty edukacyjne, publikacje kierowane do szerokiego grona odbiorców, ujmowanie treści antyprzemocowych w podstawach programowych, zajęcia z samoobrony i asertywności dla kobiet i dziewcząt, warsztaty (poświęcone m.in.: antydyskryminacji, przeciwdziałaniu przemocy i uprzedzeniom, prawom człowieka, równości płci, homofobii). Niestety z przeprowadzonych badań wynika, że podstawowym działaniem wspierającym kobiety doświadczające przemocy domowej jest działanie ukierunkowane na doraźną pomoc. Natomiast rzeczywiste wsparcie i pomoc kobietom nie może zaniedbywać działań zapobiegawczych, w tym edukacyjnych.

Brakuje edukacji antydyskryminacyjnej. Wciąż zakorzenione stereotypy związane z płcią zmniejszają możliwości kobiet do podejmowania działań i zwiększają ich podatność na przemoc domową. Bez walki z dyskryminacją i stereotypami przeciwdziałanie przemocy jest znacznie utrudnione, jeśli nie niemożliwe. Dlatego jednym niezbędnych narzędzi tej walki jest edukowanie.

Bibliografia

1. Arredondo-Provecho A.B., Pliego Pilo G., Pino C.G. (2018) *Partner violence against women and specialized care health professionals*, *Anales de psicología*, Vol. 34, pp. 349–359.
2. Barea C. (2010) *Poradnik dla kobiet, ofiar przemocy*. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa, s. 61–64.
3. DeMatteis C.M. (2016) *Protecting the freedom for women to be free from violence: the violence against women act endures*, *Widener Law Review*, Vol 22/261, pp. 267–280.
4. MazurMellibruda R. M. i Cichla J. (2009) *Wybrane aspekty przemocy. Prognoza i profilaktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT S.C, Toruń.
5. Kawula S. (2012) *Pedagogika wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Akapit, Toruń.
6. Kluczyńska S. (2000) *Dlaczego kobiety zostają?* Niebieska Linia nr 4, Instytut Psychologii Zdrowia.
7. Lakeman L. (2018), *Why law and order won't stop violence against women*, *Herizons* vol. 3.
8. Lipowska-Teutsch A. (1998) *Wychować, wyleczyć, wyzwolić*. Wyd. PARPA, Warszawa.
9. Mazur J. (2002) *Przemoc w rodzinie*. Wyd. Żak, Warszawa.
10. Mellibruda J. (2009) *Przeciwdziałanie przemocy domowej*. Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Warszawa.
11. Michalska K., Jaszczak-Kuźmińska D. (2014), *ABC przeciwdziałania przemocy w rodzinie – diagnoza, interwencja, pomoc*. ETOH Fundacja Rozwoju Profilaktyki, Warszawa.
12. RSPolska wolna od przemocy wobec kobiet. Wybrane problemy dotyczące wdrożenia konwencji o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej.

- Amnesty International [https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2018/02/Polska-wolna-od-przemocy-wobec-kobiet_analiza_Amnesty-International-2.pdf dostęp 28.04.2018]
13. Pospiszyl I. (1999) *Razem przeciw przemocy*, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa.
 14. Rakovec-Felser Z. (2014) *Domestic violence and abuse in intimate relationship from public health perspective*, Health Psychology Research, volume 2:1821, pp. 62–66.
 15. Różyńska J. (2013) *Przemoc kobiet w rodzinie. Niezbędnik pracownika socjalnego*. Wydanie 3, Centrum Praw Kobiet, Warszawa.
 16. Szczepanik R., Wawrzyniak J. (2008) *Różne spojrzenia na przemoc*, Wyd. WSH-E, Łódź.
 17. Szymkiewicz B. (2016) *Dlaczego tak trudno odejść*, ENETEIA, Warszawa.
 18. Weinzimmer J.M., Bach R., Bhandari S.S., (2013) *Motherhood, Empowerment and Resilience within the Context of Intimate Partner Violence*, Sociation Today, Volume 11, Issue 2.

dr Justyna BOJANOWICZ, Ewa GAWRYŚ
Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu
j.bojanowicz@uthrad.pl